

TALABA-YOSHLARDAGI KASBIY YO'NALGANLIKNI RIVOJLANTIRUVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK PREDIKATLAR

Qoryog'diyev Sherzod Shuxrat o'g'li
O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti magistranti
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.02.1.043>

Annotatsiya: Jamiyat yuksak darajada rivojlangan shaxslarga, tashabbuskor mutaxassislariga, ijodkor odamlarga muhtoj. Ushbu o'rnatish ba'zi ijtimoiy tizimlarni, shu jumladan ta'lim tizimini qayta qurishni talab qiladi. Ta'lim doirasida motivatsion jihat alohida ahamiyatga ega bo'lib, oliy ta'lim jarayonida talabalardagi ehtiyoj hamda shaxsiy sifatlarni tahlil etish ularning kasbiy yo'nalganligini belgilash hamda optimallashtirishda muhim element bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: kasbiy yo'nalganlik, kasb, talabalik davri, psixologik xususiyatlar, motiv, ehtiyoj, kasbiy identifikatsiya, professional mahorat.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДИКАТЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ МОЛОДЕЖИ

Қорёғдиев Шерзод Шухрат угли
Магистрант Университета Общественной Безопасности Республики Узбекистан

Аннотации: Обществу нужны высоко развитые личности, предприимчивые специалисты, творческие люди. Эта установка требует перестройки некоторых социальных систем, в том числе системы образования. В рамках образования мотивационный аспект имеет особое значение, а в процессе высшего образования анализ потребностей и личностных качеств студентов может стать важным элементом определения и оптимизации их профессионального направления.

Ключевые слова: профессиональная направленность, профессия, студенческий период, психологические особенности, мотив, потребность, профессиональная идентичность, профессиональные навыки.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PREDICATES DEVELOPING PROFESSIONAL ORIENTATION IN YOUTH STUDENTS

Koryogdiyev Sherzod Shukhrat Oglu
Graduate of the University of public security of the Republic of Uzbekistan

Annotation: Society needs highly developed individuals, enterprising specialists and creative people. This installation requires the restructuring of some social systems, including the education system. In the framework of education, the motivational aspect is of particular importance, and in the process of higher education, the analysis of the needs and personal qualities of students can be an important element in determining and optimizing their professional orientation.

Key words: professional orientation, profession, student period, psychological characteristics, motive, need, professional identity, professional skills.

Kirish (Introduction). Jahonda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat va mehnat bozoridagi zamonaviy o'zgarishlar professional, oliy ta'lim tizimini mustahkamlash, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash zaruriyatini belgilab bermoqda. Professional kasb-hunar ta'limi muassasalarida va oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini sifat jihatidan yaxshilash insonning kasbni o'zlashtirish jarayonida va butun mehnat faoliyati davomida to'liq kasbiy o'zini o'zi anglash uchun sharoitlarni ta'minlashga qaratilgan jarayon bo'lib, mazkur jarayon shaxsning kasbiy rivojlanishi va ijtimoiylashuvining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shaxsning egallayotgan kasbiy faoliyatiga muvaffaqiyatli moslashishi va samarali kasbiy sirlarni o'rganishi

uchun birinchi navbatda shaxsning kasbiy yoʻnalishini shakllantirish va rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Shaxsning yoʻnalganligi deganda shaxs faoliyatini yoʻnaltiruvchi va mavjud vaziyatdan nisbatan mustaqil boʻlgan barqaror motivlar toʻplami tushuniladi. Shuni taʼkidlash kerakki, shaxsning yoʻnalganligi doimo ijtimoiy jihatdan shartlangan va taʼlim jarayonida shakllanadi. Yoʻnalganlik - bu shaxs xususiyatlariga aylangan va joziba, istak, intilish, qiziqish, mayl, ideal, dunyoqarash, eʼtiqod kabi shakllarda namoyon boʻladigan munosabatlar tizimidir. Bundan tashqari, shaxs yoʻnalganligidagi barcha shakllarining asosini faoliyat motivlari tashkil qiladi [1].

Motiv - subyektning ehtiyojlarini qondirish bilan bogʻliq faoliyat uchun motivatsiyadir. Motiv, shuningdek, koʻpincha harakat va harakatlarni tanlashning sababi, subyektning faolligini keltirib chiqaradigan tashqi va ichki sharoitlar majmui sifatida ham tushuniladi. "Motivatsiya" atamasi "motiv" atamasidan kengroq tushunchadir. Koʻpincha ilmiy adabiyotlarda motivatsiya inson xatti-harakati, uning boshlanishi, yoʻnalishi va faoliyatini tushuntiruvchi psixologik sabablar toʻplami sifatida qaraladi [2].

Metodlar (Methods). Xulq-atvorning har qanday shakli ichki va tashqi sabablar bilan izohlanishi mumkin. Birinchi holda, tushuntirishning boshlangʻich va yakuniy nuqtalari xatti-harakat subyektining psixologik xususiyatlari, ikkinchisida esa uning faoliyatining tashqi sharoitlari va holatlari hisoblanadi. Birinchi holda, ular motivlar, ehtiyojlar, maqsadlar, niyatlar, istaklar, manfaatlar va boshqalar haqida gapirsa, ikkinchisida mavjud vaziyatdan kelib chiqadigan ragʻbatlantirishlar haqida gapiradi. Baʼzida odamning xulq-atvorini ichidan belgilaydigan barcha psixologik omillar shaxsiy dispozitsiyalar deb ataladi. Keyin, shunga koʻra, ular xatti-harakatning ichki va tashqi belgilanishining analoglari sifatida dispozitsion va situatsion motivatsiyalar haqida gapiradilar [3].

Universitet talabalarining kasbiy yoʻnalganligini oʻrganib, T.B.Kurbatskaya shaxsiy professionallashtirishning quyidagi bosqichlarini belgilaydi: ariza beruvchi bosqichi; talaba moslashuvi (1-kurs, ikki oylik oʻqishdan keyin); talabalik (2-4 yil); talaba-professional (universitetni tugatish va ish joyini tanlash). Bunday tasnif insonning kasbiy yoʻnalganligini rivojlantirishning asosiy bosqichlarini aniqlash va bu jarayonni bir butun sifatida koʻrsatish imkonini beradi.

Yu.P.Povarenkov tomonidan olib borilgan tadqiqotda talabalar kasbiy rivojlanishining ikki davrini ajratib turadigan, asosi kasbiy rivojlanishning ijtimoiy holatining mazmunini tashkil qiladigan shakllar ajratiladi. Birinchi davr - taʼlim va oʻquv - 1-3-yillarni qamrab oladi va oʻquvchi shaxsini shakllantirish, maktabni yengish va oʻquvchi shaxsini egallash, oʻquv faoliyatining akademik shaklini shakllantirish va kasbiy faoliyat uchun oʻquv va kognitiv motivatsiyani amalga oshirish va aktuallashtirish uchun zarur boʻlgan kognitiv qobiliyatlar tuzilishi bilan tavsiflanadi. Talabalarning kasbiy rivojlanishining ikkinchi davri - taʼlim va kasbiy rivojlanish boʻlib, 3-bosqich, shuningdek, 4-5-kurslarni qamrab oladi. Bu davr kasbiy motivatsiyani aktuallashtirish, kasbiy-pedagogik faoliyat tizimining elementlarini shakllantirish va oʻquv faoliyatini uni shakllantirishga qayta yoʻnaltirish, kasbiy oʻziga xoslik elementlarini oʻzlashtirish, professional intellektualizatsiya, kasbiy-pedagogik faoliyat tizimini shakllantirish bilan tavsiflanadi.

Natijalar (Results). Xorijiy psixologik adabiyotlarda XX asr oʻrtalaridan boshlab insonparvarlik, kognitiv yondashuvlar va individual psixologiyaga muvofiq muvaffaqiyat fenomenologiyasi insonning asosiy ehtiyojining muhim tarkibiy qismi sifatida rivojlana boshladi. Ikki asosiy psixologik tendensiya aniqlangan. Birinchi yoʻnalish muvaffaqiyat va muvaffaqiyatga erishish shartlarini oʻrganish bilan bogʻliq, shaxsning oʻzini oʻzi anglash va yoʻnalganligi jarayonida (A.Adler, A.Maslou, K.Rojers, K.G.Yung va boshqalar). Ikkinchidan, tadqiqotchilarning saʼy-harakatlari shaxsiy muvaffaqiyat mohiyatining psixologik mazmuniga qaratilgan. Muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi, intilish darajasi, oʻz-oʻzini samaradorligi, oʻzini oʻzi qadrlash, lokus nazorati, maqsadni belgilash, aks ettirish, hayot mazmuniga yoʻnaltirilganlik, ijtimoiy intellektni

o'rganishga alohida e'tibor beriladi (J. Atkinson, A. Bandura, R. Bern, T. Dembo, V. Jeyms, A. Komba, K. Levin, D. MakKlelland, D. Rainis, T. Rotter, L. Festinger, F. Xoppe, A. Xoffman va boshqalar).

N. Feter va T. Rotter faoliyat natijasi shaxs uchun ijobiy yoki salbiy belgiga ega bo'ladi, shundagina u o'z yutug'i uchun ahamiyatlidir. J. Atkinson inson xatti-harakati va faoliyatidagi muvaffaqiyatni muvaffaqiyat motivatsiyasining turli shaxsiy modellari bilan izohlaydi. Boshqa mualliflardan farqli o'laroq, u muvaffaqiyat motivini avtonom ehtiyoj sifatida ko'rib chiqadi, bu shaxsning qolgan tuzilishi va uning qiymat yo'nalishlari bilan deyarli bog'liq emas. R. Rotter muvaffaqiyatning psixologik tarkibiy qismlaridan biri bu nazorat o'chog'i - shaxsning o'z hayotini boshqarish manbalarini birinchi navbatda tashqi muhitda (tashqi) yoki o'zida (ichki) ko'rish tendensiyasidir, deb hisoblagan. Shunday qilib, zamonaviy xorijiy manbalarda muvaffaqiyat kasbiy faoliyatning eng muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotchilar kasbiy faoliyatni baholash uchun turli mezonlarni taklif qilishadi. Masalan, N. A. Aminov va M. V. Molokanovlar faoliyat muvaffaqiyatini baholashning yetakchi mezon sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatadilar:

individual muvaffaqiyat – shaxsning vaqt o'tishi bilan o'ziga nisbatan erishgan yutuqlari;

ijtimoiy muvaffaqiyat - boshqa odamlarning yutuqlariga nisbatan bir kishining yutuqlari.

Faoliyatning professionalligi - bu mehnat subyektining yuqori kasbiy malakasi va malakasini, turli xil samarali kasbiy ko'nikmalar va ko'nikmalarni, shu jumladan ijodiy yechimlarga asoslangan sifat xususiyatlarini, kasbiy muammolarni hal qilishning zamonaviy algoritmlari va usullarini bilishga imkon beradigan sifat belgisidir.

Muhokama (Discussion). Zamonaviy fanda "shaxs yo'nalganligi" mavzusiga bo'lgan katta qiziqish, mazkur muammoning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq. Shaxs yo'nalganligi sohasi shaxsning barcha namoyon bo'lishining universal asosi bo'lgan va insonning butun hayoti va faoliyatini yo'naltiruvchi yetakchi shaxsiy tuzilma sifatida qaraladi. Shaxs yo'nalganligining xususiyatlari orqali uning barcha xossalari va fazilatlarini sinadi, ularni "sof ko'rinishida", ya'ni ularning orientatsiya ta'sirida o'zgarishini hisobga olmasdan o'rganish yoki o'lchash deyarli mumkin emas. Shuning uchun shaxs orientatsiyasi va uning alohida komponentlarini o'rganish ham amaliy, ham nazariy jihatdan psixologiyaning dolzarb muammosidir.

Birinchi marta "shaxs yo'nalganligi" tushunchasi ilmiy foydalanishga S. L. Rubinshteyn tomonidan insonning asosiy qiziqishlari, ehtiyojlari, moyilliklari va intilishlarining xarakteristikasi sifatida kiritilgan. Uning ta'kidlashicha, "yo'nalganlik muammosi, birinchi navbatda, motiv sifatida inson faoliyatini belgilaydigan, o'z navbatida, uning maqsad va vazifalari bilan belgilanadigan dinamik tendensiyalar masalasidir" [3].

Aytishimiz mumkinki, shaxsning yo'nalganligi - bu jamiyatda shaxsiy rivojlanish jarayonida yagona bir butun sifatida shakllanadigan va o'zgarib turadigan shaxsning ehtiyojlari, ma'nolari, maqsadlari, motivlari va aks ettirish tizimi. Shaxsning yo'nalganligi doimo ijtimoiy shart-sharoitga ega bo'lib, asosan tarbiya (oilada, maktabda, sport seksiyasida va boshqalarda) shakllanadi. Shunday odamlar borki, ularning yo'nalishi sharoitlar bosimi ostida (ham ijobiy, ham salbiy) juda erta shakllangan, aniq tuzilgan va hayot davomida ozgina o'zgaradi. Bunday shaxslar hayotda tezda o'z o'rnini topib, shaxsan ham, kasbiy jihatdan ham o'zini anglaydi. Shunday shaxslar borki, ular uchun orientatsiyani rivojlantirish jarayoni o'zaro bog'langan va o'zaro ta'riflovchi tarkibiy qismlar tizimi sifatida hayot davomida davom etib, shaxsning o'zi va uning atrofida uchun muammolarni keltirib chiqaradi.

Hozirgi zamon psixologiyasi (B. F. Lomov, V. I. Kovalev, K. K. Platonov, V. K. Vilyunas) shaxsning motivatsion sohasini ierarxik tarzda tuzilgan, shaxsning u yoki bu yo'nalishini aks ettiruvchi barqaror motivlar majmuasi sifatida tushunadi. Shaxsning motivatsion sohasining tarkibiy qismlari maqsadlar, ehtiyojlar va moyilliklar - haqiqiy motivlardir. Dispozitsiyalar turli ehtiyojlarda amalga oshirilishi mumkin. Ehtiyojlarni qondirish uchun faoliyatni aniq maqsadlarga mos keladigan faoliyatga bo'lish mumkin [4].

Insonning qadriyatlari va ehtiyojlari inson hayotidagi hodisalar yoki narsalarning joylashishini

belgilaydigan ma'nolarni tashkil qiladi. Shaxsiy ehtiyojlar va qadriyatlarni amalga oshirish bilan bog'liq hodisalar yoki obyektlar ma'noga ega. Odamlarning ehtiyojlari va qadriyatlari har xil, individual va ularni amalga oshirish usullarida o'ziga xosdir. Motivatsion soha, shuningdek, kuch motivi, altruizm motivi, tajovuzkorlik va aloqadorlik (muloqotga bo'lgan ehtiyoj) kabi dispozitsiyalarni o'z ichiga oladi. Muloqot, o'ziga xos kompaniyada bo'lish istagi va ular bilan hissiy jihatdan ijobiy munosabatlar o'rnatish istagi mansublik hodisasini ifodalaydi. Shaxsning motivatsion tuzilishida mansublik motivlari alohida o'rin tutadi. Ular faoliyat motivlari bilan chambarchas bog'langan, chunki muloqot birgalikdagi faoliyatdan boshlanadi.

Shaxsning motivatsion sohasi uchun barqarorlik va motivlarning kuchi ham katta ahamiyatga ega. Motivatsiya ham o'ziga xos faoliyat tamoyiliga ko'ra farqlanadi. Masalan, talabani ta'lim faoliyati doirasida motivlar umumiy, umumiy bilimga qaratilgan va aniq fanlarga qiziqish uyg'otadigan o'ziga xos bo'lishi mumkin. Rag'batlantirish motivatsiya mexanizmining ishlashiga yordam beradi.

Ta'lim faoliyati talaba shaxsini va uning psixologiyasini o'zgartirishga qaratilgan. Umuman olganda, universitetda o'qishning dastlabki bosqichlarida kasbiy tayyorgarlik sifati ham, xususan, talabani professional bo'lishi ham bevosita ta'lim faoliyati jarayonida uning motivatsiyasining xususiyatlariga bog'liq. Ular orasida: ijodiy yutuqning kognitiv, kasbiy va motivlari, ijtimoiy tartib motivlari - shaxsiy obro'-e'tibor, maqomni saqlash va oshirish, o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi tasdiqlash, moddiy motivlar muhim o'rin egallaydi [5].

Yoshlik - bu o'z-o'zini tasdiqlash va hukmronlik qilish zarurati faol rivojlanishda davom etadigan shaxs rivojlanishidagi davr. Bu o'zini boshqa odamlarga ta'sir qilish, hokimiyatga ega bo'lish, ishonchli bo'lish va boshqalarni nazorat qila olish istagida namoyon bo'ladi. Shuningdek, o'z didi va qarashlarini, turli muammolarni hal qilish haqidagi qarashlarini o'z ijtimoiy guruhining boshqa a'zolariga yuklash imkoniyatida. Kasbiy tayyorgarlik holatida bu ehtiyoj o'qishdan qoniqishni oshiradi va o'rganishga nisbatan mas'uliyat hissini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, raqobat elementi va yutuqlarga mos keladigan motiv mavjud bo'lganda, o'quv jarayonining samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Zamonaviy fanda motivlar ikkita asosiy guruhga bo'linadi:

- bilim motivlari - o'quv faoliyati mazmuni va uni amalga oshirish jarayoni;
- ijtimoiy motivlar – o'quvchi subyektining boshqa subyektlar bilan turli ijtimoiy aloqalari.

O'z navbatida, bilish motivlarini quyidagilarga bo'lish mumkin:

- talabani yangi ma'lumotlarni izlashga va o'zlashtirishga yo'naltiruvchi kognitiv motivlar;
- o'quvchini bilim olishning o'quv va kognitiv usullarini o'zlashtirishga yo'naltiruvchi motivlar. Bu talabani mustaqil ravishda bilim olishi, o'quv faoliyatini mustaqil tartibga solish va o'quv jarayonini oqilona tashkil etishi mumkin bo'lgan usullardan foydalanishga shaxsiy qiziqishini anglatadi;

• o'quvchini bilim izlash usullarini takomillashtirishga yo'naltiruvchi o'z-o'zini tarbiyalash motivlari.

Demak, motivatsiya ta'lim jarayonining samaradorligiga ko'proq darajada, talabani motivi aniq kognitiv bo'lsa bevosita ta'sir qiladi. Biroq, bu har doim ham shunday degani emas. Shu sababli motivlarni ichki va tashqi turlarga ajratish kerak. Olingan bilimlar bilan bevosita bog'liq bo'lgan birinchi tur. Ikkinchi holda, o'quv jarayoni talabani ma'lum maqsadlarga erishish vositasidir. Bilimni o'zlashtirish - o'rganish maqsadi, lekin agar talaba bu bilimga muhtoj bo'lmasa, bu maqsadga erishib bo'lmaydi. Shu bilan birga, u bilvosita bilim olish ortida turgan boshqa ehtiyojlarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, talaba obro'li kasbga ega bo'lishni maqsad qilgani uchun bilim o'rganishga intiladi [6].

Universitetda bilim olish jarayoni talaba uchun turli xil shaxsiy ma'nolarni anglatishi mumkin. Agar tadqiqotchilarning maqsadi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish masalasini hal qilish bo'lsa, motiv turi katta ahamiyatga ega. Har ikki turdagi motivlar bir xil darajada zarur: faqat bilim uchun motivatsiyani rivojlantirish insonda snobizm kabi narsalarni yaratishi mumkin.

Bunday holda, subyekt o'zining ijtimoiy mas'uliyatini chetga surib, faqat o'zining fanlarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyojini hal qilishni maqsad qiladi. Shuning uchun ta'lim va kognitiv motivatsiya jarayoni doimo ijtimoiy motivatsiya orqali bog'lanishi kerak. Zero, talaba jamiyatga foyda keltirishi uchun bilimga intilishi kerak.

Xulosa (Conclusion). Shunday qilib, kasbiy yo'nalganlik kasbiy o'zini o'zi belgilash bilan birgalikda, asosan, talabaning hayot yo'lini tanlashni belgilaydi. O'quv va kasbiy faoliyatning mahsuldorligi, samaradorligi, subyektning o'z ishidan qoniqishi, oliy o'quv yurtida yuqori kasbiy tayyorgarlikka va kelajakda malaka oshirishga e'tibor qaratish - bularning barchasi inson hayotidagi professional yo'nalishda eng muhim muammoni hal qilishga bog'liq.

Kasblar insonning kasbiy faoliyatning ma'lum bir sohasi yoki ma'lum bir sohadagi mumkin bo'lgan pozitsiyasining ahamiyatini tushunishi kabi sabablarga ko'ra tanlanadi. Motivatsiyalarning butun doirasi kasbning ma'lum xususiyatlari, kelajakdagi mehnat faoliyatining xususiyatlari va shartlari bilan bog'liq. Muhimi, odamlarni, jarayonlarni, resurslarni boshqarish istagi, rahbarlik qilish, tashkil etish, jamoada ishlash va hokazo.

Zamonaviy talabalar motivatsiyasining tuzilishi va xususiyatlari oliy o'quv yurtida o'qishning dastlabki bosqichida ularning kasbiy tayyorgarligi muvaffaqiyatining o'zaro bog'liqligi sifatida puxta va keng qamrovli tadqiqotlarni talab qiladi. Talabalarda muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiyani tarbiyalash, ularda o'z faoliyatida muvaffaqiyatga erishish zarurligini rivojlantirish kerak. Buning natijasi talabalarning birinchi yillarda universitetdagi o'qishlaridan qoniqish holati bo'ladi. Bu o'quv jarayonini osonlashtiradi, ta'lim maqsadlariga erishish va ta'lim dasturini o'zlashtirish samaradorligini oshiradi. Shuningdek, mansublik motivi va kognitiv ehtiyoj talabalarning kasbiy tayyorgarligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References):

Волжина Ж.А. Влияние «Образа тела» на формирование личности подростка: Сб. ст. междунар. науч.-практ.конф. «Проблемы и перспективы развития современной науки: экономика, политика и право». М., 2014.

Князева Г.Н. Акмеологические условия для творческого самовыражения субъектов учебной деятельности в образовательном процессе. «Психологические проблемы самореализации». Сб. науч. тр. Выпуск 6. Краснодар, 2001, с. 140.

Керимбеков М.А., Жунисбекова Ж.А., Килибаев А.А., Нуржигитов А.С., Акимбаев А.А., Момбиева Г.А. Психологические основы направленности и мотивации деятельности спортсмена // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 1. – С. 24-28.

Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер, 1999. 125 с.

Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер. 2003. 509 с.

Berne E. What do you say after you say hello? N.Y. : Grove Press, 1972. 76 p.